

M. d'Hoker, J. Tolleneer, ed., *Het vergeten lichaam. Geschiedenis van de lichamelijke opvoeding in België en Nederland* (Leuven, Apeldoorn: Garant, 1995, 132 blz., f39,50, ISBN 90 5350 160 6).

Zoals de titel van het boekje doet vermoeden, heeft de lichamelijke opvoeding in de geschiedenis van het onderwijs lange tijd in de schaduw van de kennisoverdracht gestaan. Toch is de vrees van achteruitgang van de fysieke conditie van de jeugd niet nieuw. Willy Laporte, hoogleraar van de vakgroep bewegingsleer en sportpedagogiek aan het Hoger instituut voor lichamelijke opvoeding in Gent, wijst er in zijn bijdrage over 'De lichamelijke opvoeding in het onderwijs in België van 1842 tot 1990: een vak apart' (37-57) op, dat klachten van ouders en leerkrachten tegenwoordig nauwelijks afwijken van de zorgen die zo'n honderd jaar geleden werden geuit.

Als deze zorg zo leefde, is de vraag interessant waarom de gymnastiek zoveel moeite moest doen om zich een volwaardige plaats in het onderwijs te veroveren, een proces dat overigens volgens een aantal auteurs van de bundel nog steeds niet is voltooid. Hierop wordt echter maar kort ingegaan door Johannes Peter Kramer, leraar lichamelijke opvoeding, en Camiel van Reeth, kinesitherapeut, die de bundel, na een algemene 'Inleiding' van de redacteurs Mark d'Hoker en Jan Tolleneer (7-15), openen met een 'Schets van de ontwikkeling van de lichamelijke opvoeding in Nederland' (17-35). Zij staan wel stil bij de problemen waarmee het bewegingsonderwijs had te kampen in de beginjaren na de wettelijke invoering van de lichamelijke opvoeding in het onderwijsprogramma, in 1857 als vrijwillig vak voor de lagere school en in 1863 als verplicht onderdeel van het middelbaar onderwijs. Maar over het overwinnen van de kinderziekten zoals een gebrek aan gymnastieklokalen en het ontbreken van een richtlijn voor het aantal uren dat aan beweging moest worden besteed, vertellen de auteurs na hun diagnose ervan niets meer. Zij richten hun aandacht vooral op de verschillende ideeën over het bewegingsonderwijs, waardoor hun bijdrage een opsomming is geworden van namen, stromingen en richtingstrijd tussen de verschillende visies. De niet ingevoerde lezer komt niet te weten waarover het gaat. De bijdrage van Laporte had wat dat betreft beter aan die van Kramer en Van Reeth vooraf kunnen gaan. Hierin worden de verschillende stromingen wel uitgelegd, waardoor de tekst ook voor de leek interessant blijft.

De aardigste en ook best geschreven bijdragen zijn die van Ruud Stokvis en Roland Renson. Stokvis behandelt 'De school en de ontwikkeling van de sport- en spelbeweging in Nederland' (59-75) en Renson doet hetzelfde voor België: 'De school en de ontwikkeling van de sport- en spelbeweging in België' (77-101). De twee auteurs benaderen hun onderwerp op totaal verschillende wijze. Stokvis kiest als socioloog voor een vergelijking tussen de fabriek en de school. Het schoolgebouw bood jongeren de gelegenheid zich te mobiliseren, zoals de fabriek dat deed voor de arbeiders. De jeugd verzette zich tegen de opvattingen van ouders en school over orde en fatsoen. Voetbal bleek daarin een sterk wapen. Met veel sprekende citaten maakt Stokvis duidelijk dat voetbal ook aan het einde van de vorige eeuw al oorlog was. Het spel werd te vuur en te zwaard door de oudere generatie bestreden; een niet te winnen gevecht, zoals zou blijken.

Ook Renson, doctor in de lichamelijke opvoeding, besteedt veel aandacht aan voetbal. Hij beschrijft de introductie van het spel in Europa door Engelse en Ierse kostschooljongens. Voetbal werd bijzonder populair, evenals de sportpater, die zich met de organisatie van middelen en teams bezighield. Maar het bleef een buitenschoolse activiteit. Het duurde nog vele decennia voor sport als onderdeel van het bewegingsonderwijsprogramma overal in België werd geaccepteerd. De oude garde vond gymnastiek, waarin geen wedstrijdelement zat, pedagogisch verantwoord.

De bundel wordt afgesloten met een bijdrage van de historicus Karel Veile over 'Het lichaam in de geschiedschrijving van de Nieuwste Tijd' (103-124). Het duurt even voor duidelijk wordt waarom dit verhaal in het boek is opgenomen, want pas aan het eind van zijn betoog komt de lichamelijke opvoeding ter sprake. Evenals de andere auteurs is Veile niet zuinig met noten, wat een goed inzicht geeft in de gebruikte bronnen. Daarnaast is de bundel voorzien van een 'Index van persoonsnamen', Engelse *Summaries* van de bijdragen en korte 'personalialia' van de auteurs. Voor verdere studie over dit onderwerp biedt *Het vergeten lichaam* een aantal bruikbare aanknopingspunten.

Joke Schaapman

J. Barendregt, T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico. Bedrijfsgeschiedenis van Nationale-Nederlanden 1845-1995* (Amsterdam: NEHA, 1995, 478 blz., ISBN 90 71617 90 4).

Een geschiedenis van honderdvijftig jaar Nationale-Nederlanden, geschreven in opdracht van de jarige zelf, is uiteraard een lovend werk. De auteurs erkennen het al in de inleiding: 'Een bedrijfsgeschiedenis in boekvorm loopt meestal goed af. Zeker als de opdrachtgever zelf het studie-object is. Ook dit boek vormt hierop geen uitzondering'. De goede afloop wordt echter ook aannemelijk gemaakt. *Ondernemend in risico. Bedrijfsgeschiedenis van Nationale-Nederlanden 1845-1995* is een zeer degelijk werk, dat gekenmerkt wordt door een hoge mate van wetenschappelijkheid.

In opdracht van het Nederlandsch economisch-historisch archief (NEHA) hebben de historici J. Barendregt en T. Langenhuyzen zich beiden twee jaar lang bezig gehouden met de geschiedenis van de verzekeringsmaatschappij Nationale-Nederlanden en haar belangrijkste twee voorgangers, De Nederlanden van 1845 en de Nationale Levensverzekering-Bank, die werd opgericht in 1863. En het resultaat mag er zijn: een indrukwekkende publicatie die gebaseerd is op archiefmateriaal, interviews en literatuur en waarvan de tekst wordt verantwoord in bijna duizend eindnoten, per hoofdstuk genummerd. De opbouw van het boek is van ouderwetse degelijkheid en de chronologie van de gebeurtenissen wordt strikt gehandhaafd. De auteurs onderscheiden vier tijdvakken, die worden behandeld in veertien hoofdstukken van ongeveer dezelfde lengte. De periodisering van ieder hoofdstuk is bepaald door economische gebeurtenissen en de gebeurtenissen binnen De Nederlanden en de Nationale zelf. Zo beslaat het eerste tijdvak de tweede helft van de negentiende eeuw, waarin beide voorlopers van Nationale-Nederlanden werden opgericht. Het jaar 1900 markeert het begin van het tweede tijdvak vanwege ontwikkelingen binnen beide verzekeringsmaatschappijen. Het jaartal 1930 lijkt als beginpunt van het derde tijdvak te zijn gekozen vanwege de economische crisis die in dit jaar toesloeg, maar wordt door de auteurs ook gezien als een belangrijk moment in de geschiedenis van beide bedrijven, waarbij zij zich op nieuwe verzekeringsmarkten richtten. Het vierde tijdvak begint in het jaar 1950, als Nederland de economische crisis en de Tweede Wereldoorlog achter de rug heeft. In deze laatste periode, die tot 1995 loopt, vindt in 1962 ook de fusie plaats tussen De Nederlanden en de Nationale.

Een boek over de geschiedenis van Nationale-Nederlanden gaat natuurlijk over verzekeren, en de ontwikkeling van de verzekeringsmarkt wordt in een aantal hoofdstukken gedetailleerd uit de doeken gedaan. Ook de organisatie en ontwikkeling van zowel De Nederlanden als de Nationale worden nauwkeurig beschreven. De auteurs hebben aandacht voor de belangrijkste *dramatis personae* van beide bedrijven, en arbeidsomstandigheden, marktontwikkelingen en omzet komen in de meeste hoofdstukken ter sprake.